

Наша маленька сцена на Бейкер-стрит бачила чимало драматичних появ та зникнень, але я не пригадаю нічого несподіванішого й приголомшливішого за появу на ній Торнікрофта Гакстейбла, магістра мистецтв, доктора філософії... й таке інше. Його візитна картка, що здавалася замалою, щоб витримати вагу всіх цих учених ступенів, випредила свого власника лише на хвилину: слідом за нею з'явивсь і він сам — високий, поважний, величний, справжнісіньке втілення витривалості й міцності духу. Але не встигли за ним зачинитися двері, як він сперся руками об стіл, поволі сповз на підлогу і знепритомнів, розпростерши своє могутнє тіло на ведмежій шкурі перед нашим каміном.

Ми підхопилися й кілька хвилин приголомшено дивились на цей величезний уламок корабля, занесений до нас раптовою бурею з далекого океану життя. Потім Холмс швиденько підмостив подушку йому під голову, а я підніс до його вуст чарку бренді. Його повне, бліде обличчя було пооране зморшками хвилювання, під набряклими очима темніли олив'яні тіні, куточки напіврозтулених уст сумно опустилися, на підборідді виросла щетина. Брудні комірці і сорочка мали на собі сліди довгої подорожі, а нечесане волосся спадало пасмами на високе, гарне чоло. Перед нами лежала людина, вражена страшним лихом.

— Що з ним, Ватсоне? — запитав Холмс.

— Цілковите виснаження, мабуть, від голоду і втоми, — відповів я, тримаючи пальці на його руці, де тоненькою, кволою ниткою билось життя.

— Зворотний квиток до Меклтона, на півночі Англії, — зауважив Холмс, діставши в нього з кишені для годинника квиток. — Зараз іще немає дванадцятої. Раненько довелося йому виїхати!

Набряклі повіки нашого гостя здригнулись, і на нас поглянуло двоє сірих очей. За хвилину він важко підвівся на ноги, розчервонілий від сорому.

— Пробачте, містере Холмсе, я надто перехвилювався. Ні, дякую. Склянка молока з печивом — і все буде гаразд. Містере Холмсе, я приїхав, щоб узяти вас із собою. Я боявся, що жодна телеграма не переконає вас у нагальності цієї справи.

— Коли ви зовсім отямитесь...

— Зі мною все гаразд. Не знаю, чому я так утомився. Я прошу вас, містере Холмсе, поїхати зі мною до Меклтона найближчим потягом.

Мій друг хитнув головою.

— Мій колега доктор Ватсон підтвердить вам, що зараз ми дуже зайняті. Я вже взявся за розшук документів Фер'є, а найближчими днями розпочнеться слухання справи про вбивство в Аберґавенні. Тільки дуже важлива подія може змусити мене виїхати з Лондона.

— Дуже важлива? — Наш відвідувач заламав руки. — Невже ви не чули про викрадення єдиного сина герцога Голдернеського?!

— Як? Колишнього міністра?

— Саме так. Ми доклали всіх зусиль, щоб це не потрапило до газет, але вчора в "Глоуб" уже промайнули якісь чутки. Я думав, що до вас вони теж долинули.

Холмс простяг свою довгу худу руку й дістав з полиці том енциклопедії на літеру "Г".

— "Голдернес, шостий герцог, кавалер Ордена Підв'язки[16], член Таємної ради..." — й таке інше. "Барон Беверлі, граф Карлтонський..." Боже мій, скільки титулів! "Голова суду в Геллемширі з 1900 року. Одружений з Едіт, дочкою сера Чарльза Еплдора, з 1888 року. Єдиний син та спадкоємець — лорд Солтайр. Власник двохсот п'ятдесяти тисяч акрів землі. Копальні в Ланкаширі та Уельсі. Адреса: Карлтон-Хавс-Террас; Голдернес-Холл у Геллемширі; замок Карлтон у Банґорі, Уельс. Лорд Адміралтейства з 1872 року, міністр..." — одне слово, чи не найвідоміша особа в королівстві!

— Найвідоміша і, мабуть, найбагатша. Як я знаю, містере Холмсе, ви справжній майстер і часто беретеся до праці заради самої праці. Але можу вам сказати, що його вельможність обіцяє виплатити чек на п'ять тисяч фунтів тому, хто скаже, де його син, і ще тисячу тому, хто знайде викрадача або викрадачів.

— Щедра винагорода, — мовив Холмс. — Гадаю, Ватсоне, нам треба вирушити з доктором Гакстейблом на північ Англії. А ви, докторе Гакстейбле, випийте тим часом молока та розкажіть мені, що сталося, коли це сталося, як це сталося і, нарешті, який стосунок до цього має доктор Торнікрофт Гакстейбл, директор інтернату поблизу Меклтона, і чому він лише через три дні після того, — це видно з вашого неголеного підборіддя, — звернувся до моїх скромних послуг?

Наш відвідувач випив свою склянку молока з печивом. Очі його знову пожвавішали, щоки зарожевіли, й він із запалом, не проминаючи жодної деталі, став пояснювати ситуацію:

— Мушу сказати вам, джентльмени, що я — засновник і директор школи-інтернату біля Меклтона. Гакстейблові "Коментарі до Горація", можливо, нагадають вам моє ім'я. Мій інтернат — найкраща та найпривілейованіша школа в Англії. Лорд Ліверсток, граф Блеквотерський, сер Кеткорт Сомс — усі вони довірили мені своїх дітей. Але найвищої вершини моя школа досягла кілька тижнів тому, коли герцог Голдернеський переказав мені через свого секретаря, містера

Джеймса Вайлдера, що десятирічний лорд Солтайр, єдиний його син і спадкоємець, навчатиметься в мене. Я не думав тоді, що це стане початком найбільшого нещастя в моєму житті.

Першого травня, на початку літнього семестру, хлопчик приїхав до нас. Слід сказати, — гадаю, що ніхто не кине мені нескромності, бо приховувати це буде нерозумно, — що вдома йому жилося не солодко. Давно вже не таємниця, що герцогів шлюб не був щасливий, і скінчилося це тим, що подружжя за взаємною згодою розлучилося, і герцогиня оселилась на півдні Франції. Сталося це зовсім нещодавно, а симпатії хлопчика, як відомо, були цілком на боці матері. Після того, як мати покинула Голдернес-Холл, він засумував, і тоді герцог вирішив віддати його до нашого інтернату. За два тижні хлопчик почувався в нас, як удома, й виглядав цілком задоволеним.

Востаннє його бачили ввечері тринадцятого травня, тобто в понеділок. Його кімната була на третьому поверсі, сполучена з іншою, більшою кімнатою, де спали два хлопчики. Ці хлопчики нічого не бачили й не чули, отже, юний Солтайр вийшов не через двері. Вікно в нього було відчинене, а стіну там аж до землі обвивають товсті пагони плюща. Слідів унизу ми не знайшли, але немає сумніву, що він міг вилізти лише через вікно.

Про його втечу дізнались у вівторок уранці, о сьомій годині. Ліжко його стояло нерозстелене. Перед тим, як піти, він був одягнений у своє звичайне шкільне вбрання — чорний ітонський жакет та темно-сірі штани. Не видно було, щоб уночі хтось заходив до кімнати; а якби звідти було чути крики або звуки боротьби, то Кантер, старший з хлопчиків у сусідній кімнаті, неодмінно почув би їх — адже спить він дуже сторожко.

Тільки-но побачили, що лорд Солтайр зник, як я скликав до себе увесь інтернат — хлопчиків, учителів, слуг. Тут ми виявили, що лорд Солтайр утік не сам. Пропав Гайдеґер — учитель німецької мови. Його кімната була в протилежному крилі третього поверху і виходила вікнами на той самий травник. Ліжко його теж стояло незаймане, та одягтися як

слід йому, мабуть, не довелося, бо сорочка й шкарпетки лежали на підлозі. Він, безперечно, виліз у вікно й спустився по пагонах плюща додолу, про що свідчили сліди ніг на травнику. Його велосипеда, що стояв у маленькій комірчині скраю травника, теж не було.

Він прийшов до мене два роки тому з найкращими рекомендаціями, проте вдачу мав похмуру, мовчазну, і його не любили ні вчителі, ні учні. Нині четвер, і з вівторка ми нічого не чули про втікача. Звичайно, перше, що я зробив, — негайно розпитав у Голдернес-Холлі. Це лише за кілька миль звідти, й ми сподівалися, що хлопчик, засумувавши за домом, повернувся до свого батька, але там його не було. Герцог схвилюваний до краю, а щодо мене, то ви самі бачили, до якого нервового виснаження довела мене тривога за свого вихованця. Містере Холмсе, благаю вас, не шкодуйте своїх зусиль, бо вам ще ніколи не траплялося такої важливої справи.

Шерлок Холмс якнайпильніше вислухав розповідь сердешного директора. Його насуплені брови й глибока зморшка між ними свідчили, що йому не потрібні благання: він зверне всю свою увагу на цю загадку, яка, крім своєї серйозності, пробуджувала в ньому ще й незмінну любов до всього химерного та незвичайного. Він дістав свій записник і дещо занотував собі на пам'ять.

— Ви зробили велику помилку, що не звернулися до мене раніше, — суворо сказав Холмс. — Це значно утруднить моє розслідування. Я, наприклад, певен, що цей плющ і моріжок могли б багато що розповісти досвідченому оку.

— Я не винен, містере Холмсе. Його вельможність намагався будь-що запобігти скандалові. Герцог не бажає, щоб про його родинне горе дізнався увесь світ. Такі речі завжди лякали його.

— А чи розслідувала цю пригоду поліція?

— Так, сер, але це ні до чого не призвело. Спочатку вони начебто натрапили на слід — мене повідомили, що з сусідньої станції ранковим потягом виїхали якийсь молодик і хлопчик. Проте вчора ввечері ми дістали звістку, що їх обох затримано в Ліверпулі; таким чином виявилось, що то була помилка. Тоді я зовсім уже впав у розпач і після безсонної ночі найпершим потягом виїхав просто до вас.

— Коли стало відомо, що то був хибний слід, то поліція, гадаю, вже не так завзято вела розслідування?

— Його просто припинили.

— Отже, три дні пропали марно. Яке неподобство!

— Так, ваша правда.

— Але ж цю загадку можна розплутати. Я радий буду взятися за неї. Чи вдалось вам виявити зв'язок між пропалим хлопчиком та вчителем німецької мови?

— Ні, жодного.

— Вчитель викладав у нього в класі?

— Ні, як мені відомо, вони навіть ніколи не розмовляли.

— Справді, дивно. Хлопчик мав велосипед?

— Ні.

— А інші велосипеди не пропадали?

— Ні.

— Ви певні?

— Цілком.

— Сподіваюсь, ви не думаєте, що німець виїхав проти ночі на велосипеді, з хлопчиком на сидлі?

— Звичайно ж, ні.

— То як ви можете це пояснити?

— Може, вони взяли велосипед про людське око. Потім десь заховали його й пішли пішки.

— Можливо, але це надто химерний спосіб, чи не так? Адже в комірчині були й інші велосипеди?

— Так, кілька.

— Чому ж німець не заховав два велосипеди, якщо хотів вдати, що вони обидва поїхали?

— Так, це правда.

— Отож-бо й воно. Ні, ця думка тут ні до чого. Але сам цей випадок із велосипедом може слугувати початком розсліду. Врешті-решт велосипед — це не така річ, яку легко сховати чи знищити. Ще одне запитання. Чи відвідував хто-небудь хлопчика напередодні його втечі?

— Ні.

— А чи отримував він листи?

— Так, один лист.

— Від кого?

— Від батька.

— Ви читаєте пошту своїх учнів?

— Ні.

— То звідки ви знаєте, що лист був від батька?

— На конверті був герб, і адресу написано незграбним герцоговим почерком. До того ж, герцог сам пригадав, що писав синові.

— Хлопчик отримував ще якісь листи?

— Останніми днями — жодного.

— А чи писали йому з Франції?

— Ні, ніколи.

— Ви, звичайно, бачите, до чого я веду. Або хлопчика забрали силоміць, або він утік із власної волі. Останнє наводить на думку, що дитина не могла би зважитись на такий вчинок без зовнішнього впливу. Якщо його ніхто не відвідував, то вплив цей могли чинити тільки через листи. Ось чому мені треба знати, хто йому писав.

— Навряд чи я зможу тут допомогти вам. Як мені відомо, до нього писав лише батько.

— І написав саме того дня, коли хлопчик зник. Чи були дружніми стосунки між батьком та сином?

— Його вельможність нікого не шанує своєю дружбою. Він зайнятий великими державними справами, тож навряд чи здатен до звичайних людських почуттів. Проте по-своєму він добре ставився до сина.

— Але симпатії дитини були на боці матері?

— Так.

— Він сам це казав?

— Ні.

— То, може, герцог?

— Та що ви! Ні!

— То звідки ви знаєте?

— Я двічі розмовляв з містером Джеймсом Вайлдером, секретарем його ясновельможності. Він потроху розповідав мені про почуття лорда Солтайра.

— Зрозуміло. До речі, останній лист від герцога знайшли в кімнаті сина вже після втечі?

— Ні, він узяв його з собою. Містере Холмсе, чи не час нам їхати в Юстон на вокзал?

— Зараз я замовлю кеб. За чверть години ми будемо до ваших послуг. Якщо ви надсилатимете додому телеграму, містере Гакстейбле,

то нехай ваші сусіди думають, що розшуки досі тривають у Ліверпулі, — здається, хибний слід завів поліцію саме туди. А я тим часом спокійно попрацюю біля самісіньких дверей вашої школи, й чуття, можливо, не підведе двох таких старих хортів, як ми з Ватсоном, тож ми там децю нанюхаємо.

Вечір дихнув на нас холодним, підбадьорливим повітрям графства Дербі, де була славетна школа доктора Гакстейбла. Коли ми дісталися туди, вже смеркло. На столі в передпокої лежала візитна картка; ключник щось прошепотів директорові, й він схвильовано обернувся до нас.

— Герцог тут, — мовив він. — Герцог із містером Вайлдером чекають у кабінеті. Ходімо, джентльмени, я відрекомендую вас.

Мені, звичайно, були знайомі фотографії цього відомого державного діяча, але сам він виявився зовсім не таким, як на портретах. Він був високий, статечний, вишукано вбраний, із худим, вузьким обличчям і напрочуд довгим, гачкуватим носом. Він страшенно зблід, і ця блідість надто контрастувала з довгою, вогненно-рудою бородою, крізь яку на білому жилеті блищав ланцюжок годинника. Він стояв на килимку біля каміна доктора Гакстейбла й дивився на нас крижаними очима. Поруч із ним був молодик — я здогадався, що то Вайлдер, особистий секретар: невисокий, нервовий, із розумними ясно-блакитними очима та бадьорим обличчям. Саме він почав розмову — рішуче й навіть якось ущипливо.

— Вранці я був у вас, докторе Гакстейбле, та запізнивсь і не встиг, на жаль, заборонити вам їхати до Лондона. Як я дізнався, ви хотіли запросити містера Шерлока Холмса, щоб доручити йому розслід цієї справи. Його вельможність здивований, що ви, докторе Гакстейбле, зважились на таке, не порадившись з ним.

— Коли я довідався, що поліція зазнала невдачі...

— Його вельможність аж ніяк не переконаний, що поліція зазнала невдачі.

— Але справді, містере Вайлдере...

— Ви добре знаєте, докторе Гакстейбле, що його вельможність не хоче публічного скандалу. Він волів би не розкривати цієї таємниці стороннім людям.

— Це легко виправити, — відповів переляканий доктор. — Містер Шерлок Холмс може повернутися до Лондона ранковим потягом.

— Навряд, докторе, навряд, — якнайлагідніше промовив Холмс. — Тутешнє північне повітря таке чудове й цілюще, що я вирішив провести кілька днів серед ваших боліт, а розважатимуся сам, як можу. Чи знайду я прихисток під вашим дахом, чи в сільському заїзді — це вирішувати, звичайно, вам.

Я бачив, що бідолашний доктор розгублений до краю, проте його врятував гучний, басовитий голос рудобородого герцога, що пролунав, мов обідній гонг:

— Я згоден з містером Вайлдером, докторе Гакстейбле; мудріше було б усе-таки порадитися зі мною. Але оскільки ви довірили містеру Холмсу всю цю справу, то з нашого боку було б нерозумно відмовлятися від його допомоги. Вам нема чого йти до заїзду, містере Холмсе: я буду радий прийняти вас у себе в Голдернес-Холлі.

— Дякую, ваша вельможносте. Проте заради успіху нашого розсліду мені, гадаю, краще було б залишитись тут, на місці пригоди.

— Як собі хочете, містере Холмсе. Будь-які потрібні відомості — від мене чи від містера Вайлдера — відразу будуть до ваших послуг.

— Мені, мабуть, доведеться відвідати вас у Холлі, — провадив Холмс.
— Зараз я лише хотів би знати, сер, як ви самі пояснюєте таємниче зникнення свого сина?

— Не можу сказати, сер.

— Пробачте, якщо я зачеплю вразливе місце, але без цього не можна. Чи не думаєте ви, що тут замішана герцогиня?

Славетний міністр завагався з відповіддю.

— Ні, не думаю, — сказав він нарешті.

— Тоді залишається інше пояснення: хлопчика викрали, щоб одержати за нього викуп. Нічого такого не могло бути?

— Ні, сер.

— Ще одне запитання, ваша вельможносте. Як я чув, ви писали до сина в день, коли сталася ця пригода.

— Ні, я писав до нього напередодні.

— Авжеж. Але він одержав лист саме того дня?

— Так.

— Чи не було у вашому листі чогось такого, що могло б схвилювати його або навести на думку про втечу?

— Ні, сер, звичайно ж, ні.

— Ви самі посиляли лист?

Відповідь герцога роздратовано перервав секретар:

— Його вельможність не має звички особисто посилати листи. Цей лист він залишив на столі в кабінеті, разом з іншими, і я сам поклав їх до поштової торбини.

— Чи певні ви, що серед них був саме цей лист?

— Так, я його помітив.

— Скільки листів ви написали того дня, ваша вельможносте?

— Двадцять чи тридцять. У мене велике листування. Але ми, здається, трохи відхилилися вбік?

— Анітрохи, — відповів Холмс.

— Зі свого боку, — вів далі герцог, — я порадив поліції повернути їхні пошуки на південь Франції. Я вже говорив, що не думаю, ніби герцогиня була здатна на такий жахливий вчинок, але в хлопчика вперта вдача: він міг утекти до матері, під'юджуваний тим німцем. А тепер, докторе Гакстейбле, нам час повертатися до Холла.

Я відчував, що Холмс має ще багато запитань, але герцог одразу дав зрозуміти, що бесіду скінчено. Витонченість натури цього вельможі не дозволяла йому обговорювати дразливі сімейні справи з чужою людиною, і він побоювався, що кожне нове запитання кине безжалісне світло на старанно приховувані куточки його шляхетного минулого.

Коли герцог із секретарем пішли, мій друг із притаманним йому завзяттям розпочав розслід.

Пильний огляд кімнати хлопчика не дав нічого, крім остаточного переконання в тому, що він міг вилізти лише через вікно. Кімната і речі вчителя-німця теж не дали жодного ключа. Плющ під вікном не витримав його ваги, і в світлі ліхтаря ми побачили на травнику глибокі сліди від закаблуків. Ці відбитки на зеленій, підстриженій траві були єдиним доказом цієї незбагненої нічної втечі.

Шерлок Холмс пішов, залишивши мене на самоті, й повернувся лише по одинадцятій. Він десь роздобув мапу тутешнього краю, розгорнув її в моїй кімнаті на ліжку, поставив посередині лампу й заходився курити, часом показуючи мені цікаві місця на карті чубуком бурштинової люльки.

— Ця пригода поволі захоплює мене, Ватсоне, — пояснював він. — Тут є кілька цікавих подробиць. Зараз, напочатку, я хочу звернути вашу увагу на деякі географічні риси, що можуть придатися нам у розсліді.

Погляньте на мапу. Цей темний квадрат — школа: встроимо сюди шпильку. Ці лінії позначають шосе. Воно тягнеться, як бачите, з заходу на схід, і протягом милі від нього не відходить убік жодна дорога. Якщо ті двоє обрали для втечі саме цей шлях, то шосе їм не обминути.

— Авжеж.

— За дивним і щасливим збігом обставин ми можемо перевірити, що діялося на дорозі тієї ночі. Отут, де зараз моя люлька, з дванадцятої до шостої години чергував полісмен. Як бачите, це перше перехрестя в східній частині шосе. Полісмен запевняє, що він ні на мить не залишав свого поста й неодмінно помітив би дорослого чоловіка з хлопчиком, якби вони проходили там. Я розмовляв з тим полісменом сьогодні ввечері, і як на мене, його словам цілком можна вірити. Отже, цей кінець шосе до уваги не беремо. Тепер погляньмо на інший. Там є заїзд "Рудий бугай", господиня якого хворіє. Вона послала по лікаря до Меклтона, але той саме відвідував іншого хворого й приїхав лише вранці. Чекаючи на нього, в заїзді не спали цілу ніч і раз по раз поглядали на шосе. Вони

кажуть, що там ніхто не проходив. Якщо повірити їм, то західний кінець шосе теж можна облишити; отже, втікачі взагалі не перетинали шосе.

— А велосипед? — зауважив я.

— Так, так. Зараз візьмемося й до велосипеда. Отже, ведемо далі наші міркування: якщо втікачі не перетинали шосе, то вони мали вирушити або на північ, або на південь від школи. Це безперечно. Зважмо наші припущення. На південь від школи пролягло, як бачите, широке поле, розбите мурованою огорожею на дрібні ділянки. Отже, проїхати тут велосипедом неможливо. Відкиньмо цю думку. Звернімо увагу на північ. Там — гай під назвою "Косий Клин", а за ним — велика болотиста долина Ловер-Джилмур, що простирається на десять миль і на півночі стає більш пагорбкуватою. Ліворуч від цього пустища стоїть Голдернес-Холл, до якого по шосе — десять миль, а через болота — тільки шість. Це майже безлюдна долина. По ній розкидано лише кілька невеличких скотарських ферм. Крім овець і корів, єдині мешканці долини — сивки та кулики. Далі пролягає Честерфілдське шосе. Тут, як бачите, — церква, кілька будинків та заїзд. Позаду — високі горби. Я певен, що наші пошуки слід спрямувати на північ.

— Але ж велосипед! — повторив я.

— До чого тут велосипед? — нетерпляче відказав Холмс. — Хорошому велосипедистові шосе не потрібне. Болотом ведуть стежки, до того ж тієї ночі був повний місяць. Овва! Що це?

Пролунав тривожний стукіт у двері, й за мить до кімнати увійшов доктор Гакстейбл. У руці він тримав блакитний спортивний кашкет із білою нашивкою на козирку.

— Нарешті! Знайшли! — вигукнув він. — Дякувати Богові! Нарешті натрапили на слід нашого хлопчика! Це його кашкет.

— Де його знайшли?

— В фургоні у циган, що таборилися на болоті. Вони вирушили звідти у вівторок. Сьогодні поліція вислідила їх і обшукала фургони. Ось що там знайшли.

— Як вони це пояснюють?

— Викручуються, брешуть: кажуть, що знайшли його на болоті у вівторок уранці. Ні, ці негідники знають, де хлопчик! Дякувати Богові, що їх заарештували. Страх перед законом, а може, й герцогський гаманець витягнуть із них усе, що їм відомо.

— Це вже краще, — мовив Холмс, коли доктор нарешті пішов з кімнати. — В усякому разі, це підтверджує мою думку, що сподіватися на успіх можна лише в Ловер-Джилмурі. Поліція тут не зробила нічого, хіба заарештувала тих циган. Погляньте-но сюди, Ватсоне! Через болота тече струмок. Ось він позначений на мапі. В кількох місцях він дуже багnistий — якраз між Голдернес-Холлом та школою. В таку засушливу погоду марно шукати слідів, але серед боліт, можливо, дещо й залишилося. Завтра я прийду до вас рано-вранці, й спробуємо пролити світло на цю таємницю.

Ранок тільки-но займався, коли я прокинувся і побачив біля свого ліжка високу, худорляву Холмсову постать. Він був одягнений і, судячи з усього, вже побував надворі.

— Я оглянув травник та комірчину з велосипедами, — мовив він, — а потім погуляв у Косому Клині. Вставайте швидше, Ватсоне, бо в сусідній кімнаті подали какао. Мерщій, будь ласка, бо нам сьогодні випаде клопіткий день.

Очі його сяяли, щоки палали, мов у майстра, що поспішає взятися до роботи. Це був зовсім інший Холмс — жвавий, бадьорий чоловік, анітрохи

не схожий на зануреного в себе, блідого мрійника з Бейкер-стрит. Поглянувши на його струнку, дужу постать, я відчув, що день і справді буде клопіткий.

Однак розпочався він з найгіршого розчарування. Сповнені надією, ми пішли бурим торфовищем, яке перетинали тисячі стежок, витоптаних вівцями, і невдовзі вийшли до широкої ясно-зеленої луки, що пролягала між нами й Голдернес-Холлом. Звичайно, якщо хлопчик біг додому, він не міг обминути луку, не залишивши на ній слідів. Але жодного його сліду або сліду вчителя-німця ми не знайшли. Мій друг простував краєм луки, насупивши брови, й уважно придивлявся до кожної темної плями на її мохуватій поверхні. Овечих слідів тут було повнісінько, а в одному місці, за кілька миль, залишили свої сліди корови. Більше не було нічого.

— Перша осічка, — мовив Холмс, похмуро озираючи довколишні болота. — Отам ще баговиння, й між ним — вузьенька стежка. Овва! Що це таке?

Ми ступили на стежку, що звивалась маленькою чорною стрічкою. Посередині, чітко відбившись на вогкій землі, виднів слід велосипеда.

— Ми знайшли його! — вигукнув я.

Але Холмс хитнув головою, і обличчя його було радше спантеличене й насторожене, ніж радісне.

— Велосипед, авжеж, але не той, — сказав він. — Мені відомі сорок два різні відбитки велосипедних шин. Ці, як бачите, данлопівські, та ще й латані. У Гайдегера були палмерівські, з поздовжніми смугами. Отже, це не Гайдегерів слід.

— То, може, хлопчика?

— Якби ми могли довести, що він мав велосипед! А цього ми якраз і не можемо. Сліди, як бачите, показують, що велосипедист їхав від школи.

— А може, до школи?

— Ні, ні, любий мій Ватсоне. Відбиток заднього колеса завжди глибший, бо на нього припадає більша вага. Бачите, в кількох місцях він збігся з менш чітким відбитком переднього й цілковито знищив його. Ні, слід, безперечно, веде від школи. Можливо, він ніяк не пов'язаний з нашими розшуками, проте перш ніж вести їх далі, ходімо назад цим слідом.

Так ми й зробили, та за кількасот ярдів, де стежка звертала з багнистої ділянки, сліди губилися. Подавшись назад, ми знову натрапили на них, але далі стежку перетинав струмок. За ним сліди велосипеда з'явилися знову, хоч їх уже встигли частково затоптати корови. Потім стежка повела нас просто до Косого Клину — гаю, що майже прилягав до школи. Велосипед, напевно, виїхав з цього гаю. Холмс сів на камінь і підпер руками підборіддя. Поки він так сидів, я скупив дві цигарки.

— Так, так, — сказав він нарешті, — завбачлива людина, звичайно, могла поміняти шини в своєму велосипеді, щоб заплутати сліди. Але мати справу з таким мудрим злочинцем — надто велика честь для мене. Облишмо цей варіант і повернімось назад до боліт, адже там залишилося ще багато недослідженого.

Ми заходились якнайстаранніше оглядати багнисту частину долини й скоро дістали чудову винагороду. Через болото пролягала іще одна брудна стежка. Побачивши її, Холмс радо скрикнув. По самісінькій її середині тяглися тонкі, мов телеграфний дріт, смуги. То були сліди палмерівських шин.

— Ось де проїхав гер Гайдегер! — схвильовано вигукнув Холмс. — Мої висновки не такі вже й помилкові, Ватсоне.

— Вітаю вас.

— Але до кінця ще довгенько. Не ступайте, будь ласка, на стежку. Ходімо цим слідом. Боюся, що він не заведе нас далеко.

Проте в цій частині долини раз у раз траплялися болота, й хоч слід часто губився, ми щоразу знаходили його.

— Ви помітили, — мовив Холмс, — що тут велосипедист натиснув на педалі? Немає жодного сумніву. Погляньте сюди: тут видно чіткі відбитки обох коліс. Вони однаково глибокі. Це може означати лише одне: велосипедист переніс свою вагу на кермо, як це роблять спортсмени. О Боже! Він упав!

На кілька ярдів слід перекрив широкий, довгий мазок. Далі видніли сліди черевиків, а потім знову з'явився відбиток шини.

— Колеса ковзнули, — припустив я.

Холмс підняв із землі відламану гілку квітучого дреку. Я з жахом помітив, що жовте суцвіття було поплямоване червоним. На стежці й серед кущів теж темніли криваві плями.

— Кепські справи! — мовив Холмс. — Кепські! Не ступайте сюди, Ватсоне! Ані кроку! Що можна тут побачити? Він упав поранений... підвівся... знову сів на велосипед... рушив далі. Проте інших слідів немає. Тут стежкою пройшла худоба... Може, його бик рогами заколов? Ні, це неможливо! Однак жодного іншого сліду я не бачу. Ходімо далі, Ватсоне. Ми неодмінно відшукаємо його за цими плямами й слідами.

Наші пошуки тривали недовго. Сліди велосипеда почали безладно петляти лискучою від вологи стежкою. Я поглянув уперед, і раптом перед моїми очима, серед густих кущів дроку, блиснуло залізо. Ми витягли з кущів велосипед з палмерівськими шинами: одна педаль у нього була скривлена, а кермо й переднє колесо забризкані кров'ю. Трохи далі з кущів стримів черевик. Ми кинулись туди і знайшли нещасного велосипедиста. То був великий бородатий чоловік в окулярах із розбитим одним скельцем. Смерть йому заподіяв шалений удар, що розвалив голову. Те, що він ще міг трохи проїхати після такої рани, свідчило про його надзвичайну живучість і мужність. На ньому були черевики без шкарпеток, а з-під розстебнутого піджака визирала нічна сорочка. То був, безперечно, вчитель-німець.

Холмс обережно перевернув труп та уважно його оглянув. Потім трохи посидів у задумі. З його насуплених брів я зрозумів, що ця лиховісна знахідка не надто допомогла нашим пошукам.

— Не знаю, що нам робити, Ватсоне, — мовив він нарешті. — Я раджу йти шукати далі, бо ми й так уже змарнували стільки часу, що нам ні години гаяти не варто. Але, з іншого боку, треба повідомити поліцію: хіба можна залишати тут тіло цього бідолахи!

— Я можу віднести їм записку.

— Ні, мені потрібна ваша присутність і допомога. Постривайте! Отам якийсь чолов'яга ріже торф. Покличте його, нехай він приведе сюди поліцію.

Я кинувся до селянина, й Холмс відрядив його, переляканого, з листом до доктора Гакстейбла.

— Отже, Ватсоне, — сказав мій друг, — цього ранку ми натрапили на два сліди. Перший — від велосипеда з палмерівськими шинами; ви бачите, куди він привів нас. Другий — від велосипеда з латаними

данлопівськими шинами[17]. Перш ніж вирушати за ним, підсумуймо те, що нам відомо, й відділімо суттєве від несуттєвого.

Насамперед я хочу підкреслити, що хлопчик утік не з власної волі. Він виліз через вікно й сховався — чи сам, чи з кимось іншим. Це безперечно.

Я ствердно кивнув.

— Гаразд, тепер звернімося до нещасного вчителя-німця. Хлопчик був одягнений, коли тікав. Отже, він підготувався до втечі. А німець одягався поспіхом. Поїхав навіть без шкарпеток.

— Звичайно.

— Чому він вискочив через вікно? Бо побачив, як хлопчик тікав, і схотів наздогнати й повернути його назад. Він узяв велосипед, рушив навздогін за хлопцем і зустрів на болоті свою смерть.

— Начебто так.

— Тепер я підходжу до найсуперечливішої частини власних міркувань. Наздоганяючи малого хлопчика, дорослий чоловік, природно, мав би просто побігти за ним. Але німець так не зробив. Він узяв велосипед. Я вже казав, що він був чудовим велосипедистом. Він побачив, що хлопчик скористався якимось швидшим засобом утечі.

— Іншим велосипедом?

— Відновімо картину втечі до кінця. Німець загинув за п'ять миль від школи — і не від кулі, яку міг би пустити в нього й хлопчик, а від лютого удару, завданого дужою рукою. Виходить, хлопець мав товариша. Тікали вони так швидко, що цей чудовий велосипедист наздогнав їх лише за п'ять миль. Ми оглянули землю навколо місця трагедії. Що ми побачили? Кілька коров'ячих слідів і більше нічого. Я зробив ширше коло, ярдів на

п'ятдесят, але не знайшов там жодної стежки. Другий велосипедист не мав жодного стосунку до вбивства, а людських слідів там не було.

— Холмсе, — вигукнув я, — це неможливо!

— Чудово! — відповів він. — Блискуче зауваження. Я виклав події так, що вони здаються неможливими, — отже, десь припустився помилки. Але ж ви самі все це бачили. Де я міг помилитися?

— Може, він розтратив собі голову, коли впав?

— На болоті, Ватсоне?

— Тоді ми зайшли в глухий кут.

— Ну-бо, ну-бо, ми розв'язували й важчі загадки. Матеріалу в нас досить, треба лише вміти ним скористатися. Ходімо, Ватсоне: палмерівські шини розповіли нам усе, тож погляньмо, куди приведуть нас латані данлопівські.

Ми вирушили за цим слідом, але болото скоро змінилося пологими, порослими вересом пагорбами; струмок залишився позаду. Слід данлопівських шин загубився і більш нічим не міг допомогти нам. З того місця, де ми бачили його востаннє, він міг вести або до Голдернес-Холла, величні вежі якого височіли за кілька миль ліворуч, або до сірих хатин попереду, за якими пролягало Честерфілдське шосе.

Коли ми підходили до старого, непоказного заїзду з намальованим півнем над дверима, Холмс раптом застогнав і вхопився за моє плече, щоб не впасти. Він вивихнув собі ногу, а людина, як відомо, стає тоді геть безпорадною. Він ледве дошкутьгав до дверей, біля яких кремезний, смаглявий, підстаркуватий чоловік курих чорну глиняну люльку.

— Як ся маєте, містере Рубене Гейзе? — привітався Холмс.

— А ви хто такий і звідки знаєте, як мене звуть? — спитав чоловік, підозріливо блиснувши своїми хитрими очима.

— Ваше ім'я написано на вивісці, що у вас над головою. А хазяїна завжди легко впізнати. Чи не маєте ви якогось візка в комірчині?

— Ні, не маю.

— Я на праву ногу ступити не можу.

— То не ступайте.

— А як же мені йти?

— Хоч на одній нозі стрибайте.

Відповіді містера Рубена Гейза не відзначались люб'язністю, проте Холмс сприймав їх напрочуд лагідно.

— Послухайте-но, джентльмене, — сказав він. — Ви ж бачите, яка біда мене спіткала. Мені аби до місця дістатися, а як, то все одно.

— А мені й поготів усе одно, — відповів похмурий хазяїн.

— Я тут у важливій справі. Дайте мені велосипед за соверен.

Хазяїн нашорошив вуха.

— Куди ж вам треба їхати?

— До Голдернес-Холла.

— Чи не до герцога в гості? — спитав хазяїн, насмішкувато оглядаючи нашу заляпану брудом одежу.

Холмс сердечно засміявся:

— Він радий буде побачити нас.

— Чому?

— Ми принесемо йому звістку про його зниклого сина.

Хазяїн насторожено здригнувся:

— Невже вислідили?

— Ми чули про це в Ліверпулі. Його от-от знайдуть.

На неголеному обличчі хазяїна промайнула тінь. Він раптом подобрішав.

— Ми з герцогом розбили глек, — пояснив він, — бо я служив у нього візником, а він дав мені прочухана. Продавець сіна набрехав йому на мене, тож і випхали мене геть, навіть рекомендації не дали. Але я все одно радий, що молодого лорда відшукали в Ліверпулі: я вже допоможу вам привезти цю новину до Холла.

— Дякую, — мовив Холмс. — Але спершу дайте нам попоїсти. А потім позичте свій велосипед.

— Нема в мене велосипеда.

Холмс витяг соверен.

— Їй-бо, джентльмени, нема в мене велосипеда! Доїдете до Холла кіньми.

— Гарзд, гарзд, — відповів Холмс, — поговоримо потім, а зараз нагодуйте нас.

Коли ми залишилися самі в кухні, вистеленій кам'яними плитами, Холмова нога раптом перестала боліти. Вже смеркало; ми нічого не їли з самого ранку, тож не поспішали вставати з-за столу. Холмс замисливсь і кілька разів мовчки підходив до вікна: з нього було видно завалений сміттям двір. З одного боку двору стояла кузня, де працював замурзаний хлопець, з іншого боку — стайні. Після однієї з таких прогулянок Холмс знову сів і раптом підхопився, гучно скрикнувши:

— Небом присягаюся, Ватсоне, знайшов! Так, так, усе зрозуміло. Пам'ятаєте, Ватсоне, сліди коров'ячих ратиць?

— Так.

— Де?

— Та всюди. І на болоті, й на стежці, й біля того місця, де бідолаху Гайдегера спіткала смерть.

— Саме так. А чи багато корів ви бачили на болоті, Ватсоне?

— Не пам'ятаю жодної.

— Дивна річ, Ватсоне: коров'ячі сліди ми бачили всюди, а самих корів немає ніде. Справді дивно, Ватсоне, еге ж?

— Так, справді.

— А тепер, Ватсоне, напружте трохи пам'ять. Чи можете ви уявити собі ці сліди на стежці?

— Так, можу.

— Пам'ятаєте? Іноді вони були такі, — він почав розкладати на столі крихти хліба: — :::: — А іноді такі: — :::: — А часом такі: — :::: — Пам'ятаєте?

— Ні.

— А я пам'ятаю. Я ладен у цьому записатись. Ми ще повернемось туди й перевіримо це на місці. Яким я був сліпаком, навіть не зробив належного висновку!

— Якого саме?

— Ось якого: дивна то корова, яку можна пустити й бігцем, і клусом, і чвалом. Святий Юрію! Така витівка, Ватсоне, надто хитра для сільського трактирника. Ходімо й погляньмо, що там у стайні.

У напіврозваленій стайні стояло двоє нечесаних коней з кудлатими гривами. Холмс підняв в одного з них задню ногу і вголос засміявся.

— Підкови старі, а підкували нещодавно; старі підкови й новенькі вухналі. Ця справа гідна того, щоб її зарахували до найвизначніших. Тепер ходімо до кузні.

Хлопчина, зайнятий своєю роботою, не звертав на нас уваги. Я побачив, як Холмс швидко оглянув підлогу, завалену брукотом і трісками. Раптом ззаду долинули кроки й з'явився хазяїн. Його кошлаті брови зімкнулись над розлюченими очима, смагляве обличчя пересмикувалось від судоми. В руці він тримав коротку палицю з олив'яним

набалдашником і насувався на нас так погрозливо, що я зрадів, намацавши у себе в кишені револьвер.

— Нишпорки чортові! — крикнув хазяїн. — Чого вам тут треба?!

— Та що це ви, містере Рубене Гейзе, — спокійно відповів Холмс. — Хтось іще подумає, ніби ви справді боїтеся, щоб ми чогось не знайшли.

Величезним зусиллям волі хазяїн опанував себе; уста його скривились у фальшивій усмішці, що здалася мені ще страшнішою за його лють.

— Шукайте в моїй кузні що хочете, — мовив він. — Але послухайте-но, джентльмене: я не люблю, коли чужі люди нишпорять у моєму дворі, тож чим скоріше ви заплатите й заберетеся геть, тим буде краще.

— Добре, містере Гейзе, не гнівайтеся, — сказав Холмс. — Ми просто хотіли поглянути на ваших коней, але я, здається, й пішки дійду. Це ж, мабуть, не так далеко.

— Звідси до воріт Холла не більше ніж дві милі. Онде дорога, ліворуч. — Хазяїн зиркнув нам услід недобрими очима, коли ми виходили з двору.

Дорогою ми йшли недовго, бо Холмс зупинився біля першого повороту, знаючи, що тепер Гейз нас не помітить.

— Було "тепло", як кажуть діти, — мовив мій друг. — Чим далі я відходжу від цього заїзду, тим стає холодніше. Ні, ні, нам рано ще звідси йти.

— Я певен, — сказав я, — що цей Рубен Гейз усе знає. Такої розбійницької пики я ніколи ще не бачив.

— О, ви теж? Справжнісінький розбійник! А коні, а кузня! Цікаве місце — той "Бойовий півень"! Погляньмо, що там коїться ще, тільки потихеньку.

Позаду нас височів пологий пагорб, по якому було розкидано сірі кам'яні брили. Ми звернули з дороги й почали підніматися його схилом, аж тут я позирнув у бік Голдернес-Холла й побачив велосипедиста, що швидко мчав стежкою.

— Ховаймося, Ватсоне! — вигукнув Холмс, поклавши свою важку руку мені на плече.

Ледве ми встигли причаїтися за каменем, як чоловік промайнув повз нас. У хмарі пилу я побачив його бліде, схвильоване обличчя, на якому кожна риса була сповнена жаху: роззявлений рот, дико вирячені очі. То була якась химерна карикатура на ошатного Джеймса Вайлдера, якого ми бачили учора ввечері.

— Секретар герцога! — скрикнув Холмс. — Мерщій, Ватсоне! Погляньмо, що він там робитиме.

Стрибаючи по каменях, ми за кілька хвилин добігли до місця, звідки видно було двері заїзду. Вайлдерів велосипед стояв біля стіни. В будинку ніхто не ворушивсь і не виглядав з вікон. Сонце заходило за високі шпилі Голдернес-Холла, й долину поволі огортали сутінки. Потім, уже у вечірньому мороці, ми побачили, як із стайні біля заїзду виїхала двоколка з двома бічними ліхтарями, й почули шалений тупіт копит; за хвилину вона промчала повз нас у бік Честерфілда.

— Що це, Ватсоне? — прошепотів Холмс.

— Схоже на втечу.

— У двоколці, як я помітив, була лише одна людина. Але то не містер Джеймс Вайлдер, бо він онде стоїть на дверях.

У темряві світився червоним квадрат дверей. Посередині його чорніла постать секретаря: він пильно вглядався у морок, — мабуть, на когось чекав. Потім на дорозі почулися кроки, промайнула ще чиясь тінь, двері зачинились, і заїзд знову поринув у темряву. Хвилин через п'ять в одній із горішніх кімнат засвітили лампу.

— Дивні відвідувачі заходять до "Бойового півня", — мовив Холмс.

— Пивничка з іншого боку.

— Отож. Це, мабуть, не просто відвідувачі, а хазяєві гості. Але що знадобилося в цьому збіговиську містерові Джеймсу Вайлдеру, ще й такої пізньої години? Кому він призначив там зустріч? Ходімо, Ватсоне, спробуймо поглянути на них трохи ближче.

Удвох ми вибралися на дорогу й підкралися до дверей заїзду. Велосипед досі стояв біля стіни. Холмс тернув сірником, підніс його до заднього колеса, і я почув, як він зареготав, коли вогник освітив латану данлопівську шину. Якраз над нами було вікно, де горіла лампа.

— Мені треба зазирнути туди, Ватсоне. Якщо ви підставите мені спину, а самі зіпретесь на стіну, я зможу це зробити.

За мить він став ногами мені на плечі, та одразу скочив униз.

— Ходімо, друже, — мовив він, — на сьогодні вже досить. Ми, здається, зробили все, що могли. До школи далека дорога, тож чим швидше ми вирушимо, тим буде краще.

Поки ми втомлено простували долиною, він не промовив ні слова; навіть тоді, коли ми дісталися школи, він туди не пішов, а подався на

станцію Меклтон, щоб надіслати телеграму. Потім я чув, як він заспокоював доктора Гакстейбла, враженого трагічною смертю вчителя, і вже зовсім пізно побачив його у себе в кімнаті — так само бадьорого, сповненого сил, як і вранці.

— Усе гаразд, друже, — сказав він. — Обіцяю вам, що наступного вечора ми розкриємо цю таємницю.

* * *

Вранці, об одинадцятій, ми з моїм другом ішли славетною тисовою алеєю Голдернес-Холла. Біля пишної брами елизаветинської доби нас зустрів лакей і провів до кабінету його вельможності. Там ми побачили містера Джеймса Вайлдера — скромного і ввічливого, але в його потайних очах та нервовому обличчі й досі помітні були сліди нічного жаху.

— Ви хочете бачити його вельможність? На жаль, герцог погано себе почуває. Він дуже засмучений цією трагедією. Вчора ввечері ми дістали телеграму від доктора Гакстейбла, в якій він розповів нам про вашу знахідку.

— Я мушу побачити герцога, містере Вайльдере.

— Але він у себе в кімнаті.

— Тоді я піду до нього.

— Боюся, що він у ліжку.

— І все-таки я мушу його побачити.

Холмсів крижаний, незворушний голос переконав секретаря, що сперечатися даремно.

— Гаразд, містере Холмсе, я доповім, що ви тут.

Минула якнайменш година, перш ніж уславлений міністр з'явився в кабінеті. Його обличчя було ще мертвотніше, ніж учора, плечі зсунулися, — він немовби аж постарів відучора. Вклонившись нам з витонченою ввічливістю, він сів у крісло; його руда борода звислась над письмовим столом.

— Слухаю вас, містере Холмсе, — промовив він.

Але очі мого друга втупились у секретаря, що стояв біля крісла свого господаря.

— Гадаю, ваша вельможносте, мені легше буде говорити, коли містер Вайлдер піде.

Секретар зблід і люто зиркнув на Холмса.

— Якщо ваша вельможність бажає...

— Так, так, краще залиште нас. Отже, містере Холмсе, що ви хотіли сказати мені?

Мій друг зачекав, поки двері за секретарем зачиняться.

— Ваша вельможносте, — мовив він, — ми з моїм колегою, доктором Ватсоном, дістали від доктора Гакстейбла відомості, що ви обіцяли винагороду за розслід цієї справи. Я хотів би почути це з ваших власних уст.

— То правда, містере Холмсе.

— Якщо мене правильно повідомили, ви визначили п'ять тисяч фунтів кожному, хто скаже, де ваш син.

— Саме так.

— І ще тисячу фунтів тому, хто назве особу або осіб, які тримають його під замком.

— Саме так.

— Тут, безперечно, йдеться не тільки про викрадачів, а й про тих, хто задумав це викрадення?

— Так, так! — нетерпляче вигукнув герцог. — Якщо ви це зробите, містере Шерлоку Холмсе, то в вас не буде причини скаржитись на мою скупість.

Мій друг жадібно потер свої тонкі руки, що здивувало мене, бо я досі знав його як людину найскромніших смаків.

— Оце на столі, мабуть, чекова книжка вашої вельможності, — мовив він. — Прошу вас виписати мені чек на шість тисяч фунтів. Переказний чек до відділення столичного банку на Оксфорд-стрит, де в мене відкритий поточний рахунок.

Його вельможність випроставсь у кріслі й холодно поглянув на мого друга.

— Що це за жарти, містере Холмсе? Навряд чи тут є привід до веселощів.

— Аж ніяк, ваша вельможносте. Зараз я серйозніший, ніж будь-коли в житті.

— Тоді що це означає?

— Це означає, що я заслужив винагороду. Я знаю, де ваш син, і знаю людей — тобто людину, яка тримає його в себе.

Герцогова борода наче спалахнула вогнем на його мертвотно-білому обличчі.

— Де ж мій син? — видихнув він.

— Зараз він — принаймні був там учора ввечері — в заїзді "Бойовий півень", за дві милі від брами вашого парку.

Герцог аж відсахнувся:

— Кого ж ви звинувачуєте?

Відповідь Шерлока Холмса вразила мене. Він рвучко подався вперед і торкнувся рукою герцогового плеча.

— Я звинувачую вас. А тепер, ваша вельможносте, зробіть ласку виписати мені чек.

Я ніколи не забуду, як герцог скочив з крісла й змахнув руками, немовби падаючи в провалля. Потім, надзвичайним зусиллям волі зібравши всю свою шляхетну витримку, знову сів і затулив обличчя долонями. Минуло кілька хвилин, перш ніж він заговорив знову.

— Що вам відомо? — спитав він нарешті, не підводячи голови.

— Я бачив вас разом з ним учора ввечері.

— Хто ще, крім вашого друга, знає про це?

— Я нікому нічого не казав.

Тремтячими пальцями герцог узяв перо й розгорнув чекову книжку.

— Я дотримаю свого слова, містере Холмсе. Випишу вам чек, хоча ті гроші будуть сплатою за вісті, що принесли мені тільки горе. Хіба міг я думати, обіцяючи винагороду, що події можуть так обернутися! Але ж ви з вашим другом — розумні люди, містере Холмсе?

— Я не дуже розумію вас, ваша вельможносте.

— Я говоритиму відверто, містере Холмсе. Якщо про цей випадок ніхто, крім вас двох, не знатиме, то нема причин розводитися далі. Сподіваюся, дванадцять тисяч фунтів задовольнять вас, чи не так?

Холмс, усміхаючись, хитнув головою.

— Боюся, ваша вельможносте, що це не так легко залагодити. Хтось повинен відповідати за вбивство вчителя.

— Але Джеймс нічого не знав. Не можна звинувачувати його в убивстві. Це все — робота того мерзотника, до якого він мав нещастя звернутися.

— А я вважаю так, ваша вельможносте: коли людина вдалася до злочину, то вона морально винна в усіх можливих його наслідках.

— Морально, містере Холмсе. Тут, безперечно, ваша правда. Але перед законом — ні. Не можна засуджувати людину за вбивство, при

якому вона навіть не була присутня, яке обурило її не менш, ніж вас! Почувши про вбивство, Джеймс не переніс докорів сумління й тут-таки признався в усьому мені. А потім негайно розірвав усі стосунки з убивцею. О, містере Холмсе, врятуйте його, врятуйте! — Втративши самовладу, герцог зі спотвореним обличчям забігав кабінетом, вимахуючи в повітрі руками. Згодом він опанував себе й знову сів за стіл. — Я вдячний вам, що ви насамперед прийшли до мене, — провадив він. — Врешті-решт ми можемо порадитись, як пом'якшити цей ганебний скандал.

— Гаразд, — відповів Холмс. — Тоді, ваша вельможносте, нам треба бути щирими один з одним до кінця. Я допоможу вам, чим лише зможу, але тільки тоді, коли знатиму всі деталі тієї пригоди. Як я зрозумів, ваші слова стосувалися містера Джеймса Вайлдера. Отже, вбивця — не він.

— Так, убивця втік.

Холмс скромно всміхнувся:

— Ваша вельможність, мабуть, не знає про мої невеличкі заслуги в цій справі, інакше ви не подумали б, що від мене так легко втекти. Вчора, об одинадцятій вечора, містера Рюбена Гейза було заарештовано в Честерфілді за моєю вказівкою. Сьогодні я одержав телеграму від начальника тамтешньої поліції — якраз перед тим, як іти до вас.

Герцог глибше поринув у крісло й здивовано поглянув на мого друга.

— Чи є межі ваших можливостей? — промовив він. — То Рюбен Гейз заарештований? Я радий це чути, але чи не окошиться це на долі Джеймса?

— Вашого секретаря?

— Ні, сер, мого сина.

Тепер настала Холмсова черга дивуватись:

— Правду кажучи, ваша вельможносте, це для мене щось нове. Поясніть, будь ласка, все до ладу.

— Я нічого від вас не приховуватиму. Я згоден з вами, що тільки цілковита щирість, хоч яка болюча для мене, може полегшити це жахливе становище, у яке ми потрапили через Джеймсові шалені заздрощі. Замолоду, містере Холмсе, я кохав так, як кохають один раз у житті. Я посватався до коханої, але вона мені відмовила, бо побоювалась, що такий шлюб може зруйнувати мою кар'єру. Якби вона була жива, то я ні з ким би, крім неї, не одруживсь. Але вона померла, залишивши мені єдиного сина, якого я плекав, про якого піклувався заради її пам'яті. Я не міг відкрито визнати своє батьківство, але мій син дістав найкращу освіту, а коли виріс, то завжди мешкав зі мною. Вій випадково дізнався про мою таємницю й відтоді користався, як міг, зі своїх синівських прав, щоразу залякуючи мене викриттям. Його життя в моєму домі призвело до того, що я порвав з дружиною. І найголовніше — він з першого дня люто ненавидів мого маленького сина, мого законного спадкоємця. Ви, звичайно, спитаєте: чому я далі, незважаючи на всі ці обставини, тримав Джеймса в себе? Що ж, відповім: через те, що в ньому я бачив миле обличчя його матері й терпів усе це заради її дорогої пам'яті. Він нагадував мені кожну її рису, кожну її звичку. Я не мав сили розлучитися з ним. Але врешті-решт почав боятися, що він завдасть шкоди Артурові, тобто лордові Солтайру, і віддав хлопчика до школи доктора Гакстейбла.

Джеймс був управителем моїх маєтків і так познайомився з Гейзом — одним з моїх орендарів. Цей чоловік був простим розбишакою, проте вони з Джеймсом якимось дивовижним чином затоваришували. Щоправда, Джеймса завжди вабило лихе товариство. Коли він надумав викрасти лорда Солтайра, то скористався послугами цього негідника. Пам'ятаєте, як я написав Артурові лист напередодні його втечі? Отож Джеймс розпечатав цей лист і поклав туди записку, в якій просив Артура зустрітися з ним у гаю "Косий Клин", неподалік від школи. Хлопчик прийшов туди, бо записку було надіслано начебто на прохання герцогині.

Того вечора Джеймс приїхав у гай на велосипеді, в чому він потім сам признався мені, й запевнив Артура, що мати сумує за ним, що вона тут, у долині, й коли він прийде до гаю опівночі, на нього чекатиме провідник із конем. Бідолашний Артур потрапив до цієї пастки. В призначений час він прийшов до гаю й побачив там Гейза, що вів за собою поні. Артур сів у сідло, й вони вирушили. Потім з'ясувалося, — Джеймс дізнався про те лише вчора, — що за ними була гонитва, але Гейз ударив переслідувача кийком по голові, і той помер від рани. Гейз привіз Артура до свого заїзду "Бойовий півень" і зачинив у горішній кімнаті, примусивши дивитися за ним місіс Гейз — жінку лагідну, але вкрай залякану своїм лютим чоловіком.

Отакою, містере Холмсе, була ситуація два дні тому, коли я вперше побачив вас. Я знав тоді про це не більше, ніж ви. Можливо, ви спитаєте мене, що підштовхнуло Джеймса до цього вчинку. Я відповім вам, що в його ненависті до мого сина було щось сліпе, божевільне. Він гадав, що має право успадкувати всі мої маєтки, незважаючи на те, що законним чином це було неможливо. Проте ним керувала не лише ненависть, але й тонкий розрахунок. Він думав, що я можу піти проти закону й залишити йому в спадщину всі свої маєтки. Цього він і вимагав, обіцяючи натомість повернути мені Артура. Він чудово знав, що я ніколи не донесу на нього поліції. Такі були його наміри, та здійснитися їм не судилось, бо події розгорталися так швидко, що він не мав часу на виконання цих намірів.

Ви поклали край цим лихим задумам, коли знайшли тіло вбитого Гайдегера. Джеймс, почувши цю новину, жахнувся. Ми дізналися про це вчора, сидячи тут у кабінеті. Нам принесли сюди телеграму доктора Гакстейбла. Джеймс був такий приголомшений, так бідкався, що здогад, який увесь цей час мучив мене, перетворився на впевненість, і я кинув докір просто йому в обличчя. Він в усьому зізнався, але попросив мене зачекати днів зо три, щоб дати своєму спільникові змогу врятувати своє мерзенне життя. Я погодився, як і завжди погоджувався, і Джеймс кинувся до "Бойового півня", щоб попередити Гейза й допомогти йому втекти. Піти туди вдень, не викликавши чуток, я не міг, тож дочекався вечора й поспішив до свого любого Артура. Він був живий і здоровий, але

його страшенно перелякало вбивство, що сталося на його очах. Пам'ятаючи про свою обіцянку, я залишив Артура в заїзді, в місіс Гейз, іще на три дні: адже розповісти про все поліції, не виказавши вбивці, було неможливо, а арешт його згубив би мого бідолашного Джеймса. Ви наполягали на щирості, містере Холмсе, тож дозвольте мені зловити вас на слові: зараз я розповів вам усе, нічогосінько не приховавши. Будьте й ви так само щирі зі мною.

— Гаразд, ваша вельможносте, — відповів Холмс. — Насамперед я скажу вам, що перед очима закону ваше становище — якнайсерйозніше. Ви приховали злочин, допомогли вбивці втекти, бо я не маю жодного сумніву, що гроші на його втечу Джеймс Вайлдер узяв з гаманця вашої вельможності.

Герцог мовчки схилив голову.

— Отже, становище вельми прикре. Але, як на мене, ваша вельможносте, ви повелися ще злочинніше зі своїм молодшим сином. Ви залишили його серед цього збіговиська на три дні.

— Мене щиро запевнили...

— Хіба можна покладатися на запевнення цих людей? Ви певні, що його не запроторять кудись іще? На догоду старшому синові-злочинцеві ви завдали шкоди безневинній дитині! Такий вчинок ніколи не матиме виправдання.

Гордовитий власник Голдернес-Холла не звик вислуховувати такі докори в своєму герцогському палаці. Високочоле обличчя спалахнуло кров'ю, однак сумління примусило його промовчати.

— Я допоможу вам, але за однієї умови. Покличте лакея, і нехай він виконає мій наказ.

Без жодного слова герцог натис кнопку електричного дзвінка.
Увійшов лакей.

— Ви, напевно, будете раді почути, — мовив до нього Холмс, — що лорда Солтайра знайдено. Герцог наказує негайно послати по нього карету до заїзду "Бойовий півень". А тепер, — сказав Холмс, коли усміхнений лакей побіг, — забезпечивши найближче майбутнє, ми можемо бути поблажливі до минулого. Я — особа неофіційна, тож оскільки справедливість буде відновлено, я не бачу потреби розповідати про все поліції. Щодо Гейза — то інша річ. На нього чекає шибениця, і я навіть пальцем не поворухну, щоб урятувати його. Чи розголосить він вашу таємницю — я не можу сказати, але ваша вельможність, звичайно, може дати йому зрозуміти, що зайві балачки тільки зашкодять. Поліція звинуватить його лише у викраденні хлопчика заради викупу. Якщо там не доскіпуватимуться, то я не бачу підстав наводити їх на якусь іншу версію. Але мушу попередити вас, ваша вельможносте, що подальше перебування містера Джеймса Вайлдера в цьому домі не принесе вам щастя.

— Я розумію, містере Холмсе: ми вже вирішили, що він назавжди залишить мене й вирушить шукати щастя до Австралії.

— Ви казали, ваша вельможносте, що саме Джеймс Вайлдер був причиною вашого сімейного нещастя. Чи не спробувати вам помиритись із герцогинею і знову налагодити зруйноване родинне життя?

— Про це я теж подумав, містере Холмсе. Сьогодні вранці я вже написав герцогині.

— Якщо так, — мовив Холмс, підводячись, — то ми з моїм другом, гадаю, можемо привітати себе з тим, що наші короткі відвідини Північної Англії мали добрі наслідки. Мені залишилося з'ясувати тільки одне питання. Коней цього Гейза підкували так, що їхні сліди були схожі на коров'ячі. Хто його навчив це зробити — чи не містер Вайлдер?

Герцог якусь хвилину помовчав, замислено насупивши брови. Потім відчинив двері до великої сусідньої кімнати, що виявилася справжнім музеєм. Він підвів нас до скляної вітрини в кутку й показав підпис:

"Ці підкови знайдено під час розкопок фортечного рову Голдернес-Холла. Вони призначалися для коней, але були викувані у вигляді коров'ячих ратиць. За доби середньовіччя барони Голдернеські, які промишляли розбоєм, користувалися ними для того, щоб збити погоню зі сліду".

Холмс підняв скло, послинив палець і провів ним по одній підкові. На пальці залилася тонка плівка болотного мулу.

— Дякую, — сказав він, закриваючи вітрину. — Це друге, що найбільше зацікавило мене у ваших північних краях.

— А перше?

Склавши чек навпіл, Холмс обережно сховав його в записник.

— Я людина небагата, — мовив він, засовуючи записник якнайглибше у внутрішню кишеню.